

Skulpturerna på Riddarhusets tak

– en ikonologisk studie

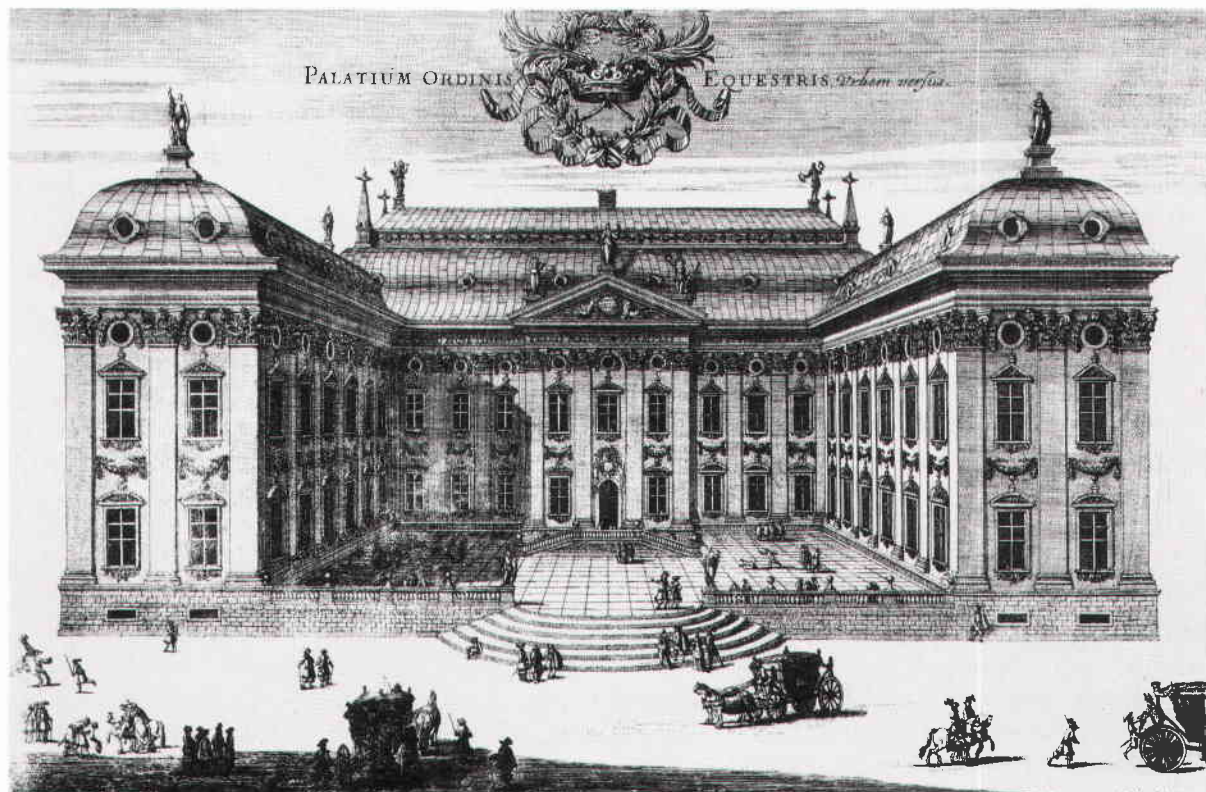
Monica Eriksson

Ännu för några år sedan smyckades Stadsmuseets gård av sex majestätiska stenskulpturer som förr prytt Riddarhusets tak men som numera är ersatta av kopior. Frätta av väder och vind och ofta ganska illa skadade av luftföroreningar minde de ändå om svunnen glans. 1939 hade de av Riddarhusdirektio-

nen deponerats till Stadsmuseet. De förvarades länge i museets magasin. Efter att ha konserverats placerades de 1968 på museets gård, enligt förebilder från danska och italienska museer. Skulpturerna genomgick i början av 1980-talet en grundlig undersökning, varvid man gjorde många intressanta iakttagelser

Riddarhuset 1990. Foto Ingrid Wilken. SSM.

Riddarhuset från söder. Kopparstick av Jean Le Pautre 1670. Suecia I:35. (Flygelbyggnaderna uppfördes aldrig.)

beträffande tidigare lagningar och dessutom fann rester av färg och förgyllning. 1984 flyttades de bort från Stadsmuseets gård.

Skulpturernas stumma språk är gåtfullt och svår-tillgängligt för nutidens människor. På 1600-talet, då skulpturerna tillkom, var det inte så. Allegorien betraktades av den tidens konstnärer som den mest högtstående konstformen. En verklig kännare skulle mindre uppskatta det han såg än det som fanns dolt därunder. Ett konstverk liknades vid en väl uttänkt gåta: man måste kunna lösa gåtan för att rätt förstå och uppskatta konstverket. Konstverk kom att värderas efter kriterier som egentligen inte har med

konst att göra. Den lärda inventionen stod högt i kurs. Valet av ett "värdigt" motiv, djupsinnighet och gedigen klassisk bildning ansågs mest värdefullt. Att innehållet var viktigare än formen var man allmänt överens om.

Det är därför begripligt att man lade ned mycket arbete på Riddarhusets skulpturala utsmyckning och dess symbolik. Skulpturerna och den övriga dekorationen är en hel lärodikt, som dels berättar om husets användning och innehåll, dels skall inpränta tänkvärda lärosatser i dem som vistas i huset. Om konstens pedagogiska betydelse hade man utomordentligt höga tankar.

Till konstnärernas hjälp sammanställdes ikonologiska handböcker, där man kunde få råd och anvisningar för allegoriska framställningar i skulptur och måleri. Där fanns allehanda egenskaper, dygder och abstrakta begrepp förtecknade med utförliga uppgifter om hur de kunde framställas, vilken dräkt och vilka attribut som var lämpliga samt gärna referenser till klassiska författare och klassisk konst. Att den grekisk-romerska mytologien stod till tjänst med mycket material är självklart, men renässansens lärdom har också givit många bidrag.

Det är intressant och givande att jämföra Riddarhusets skulpturer med de anvisningar man finner i tidens mest berömda ikonologiska handbok, Cesare Ripas *Iconologia*, som först publicerades i Rom 1593. Boken blev utomordentligt populär och användes flitigt i konstnärssateljéerna. Den utkom i många upplagor och bearbetningar. Den tredje upplagan, tryckt i Rom 1603, var den första som innehöll illustrationer. Boken är uppställd så att begreppen, "congetti", är ordnade i bokstavsordning. Under varje begrepp följer beskrivningar av personifikationer, "immagini". Ofta har Ripa två, tre eller flera förslag för respektive begrepp.

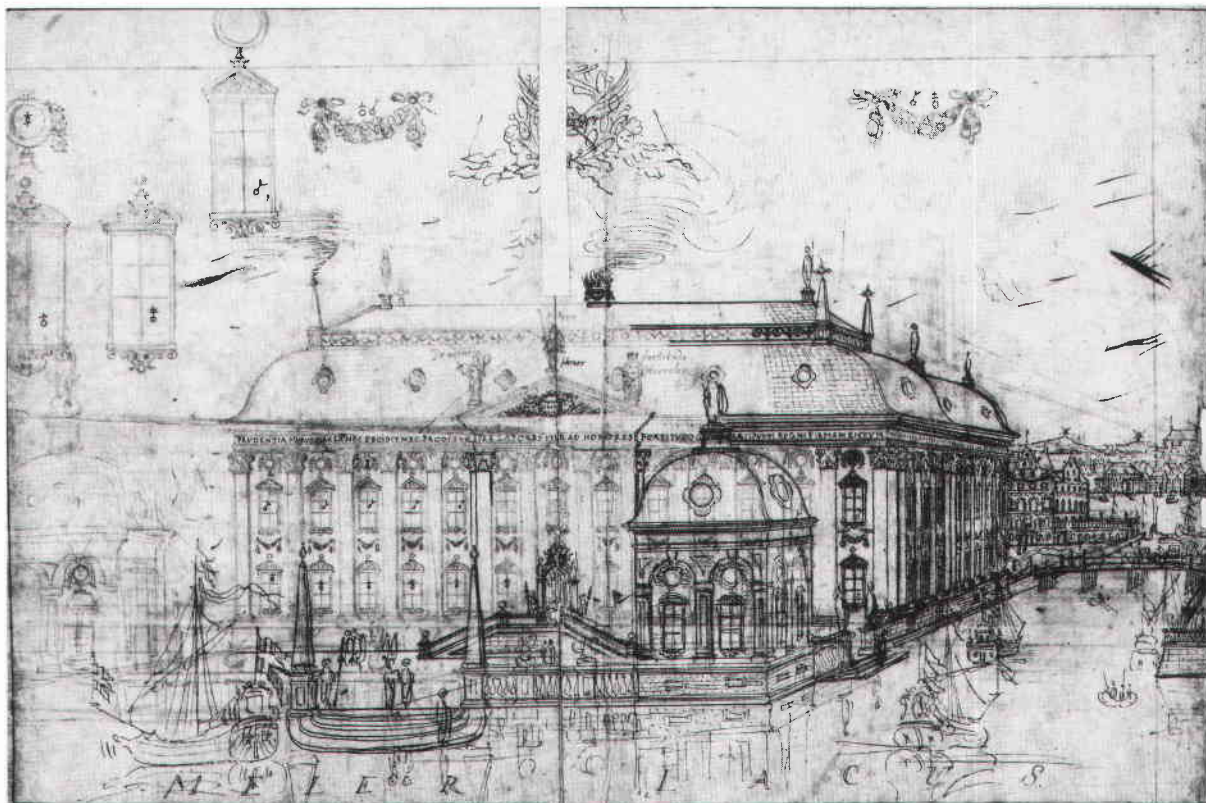
Låt oss se på skulpturernas tillkomsthistoria och sedan granska dem en och en och jämföra med Ripas anvisningar, för att försöka förstå vad de vill säga oss. Skulpturerna hör till den sista fasen av Riddarhusets byggnadshistoria, som pågick under flera decennier.

"Vij kunne in privato byggia och kåsta på vackra huus, derfore ähr neeslittig, om vij icke byggia in honorem status Nobilitatis." Orden kommer från Axel Oxenstierna, en drivande kraft bakom förberedelserna till byggandet av det nuvarande Riddarhuset. Det äldsta Riddarhuset, som byggdes på 1620-talet, låg i kvarteret Juno mellan Svartmangatan och Prästgatan i Gamla stan. Det var inte något stort eller praktfullt palats utan en ganska enkel byggnad, uppförd i väntan på en bättre lösning.

Det fanns flera förslag till plats för det nya Riddarhuset, bl.a. en tomt vid Norrmalmstorg (nuv. Gustav Adolfs torg). Men adeln ville inte ha sitt hus på Norrmalm. Slutligen valde man Axel Oxenstiernas tomt vid Riddarholmen. 1641 lades grunden till det nuvarande Riddarhuset.

Många arkitekter, stenhuggare och konstnärer kom att medverka vid Riddarhusbygget. Simon de la Vallée var den arkitekt som påbörjade projektet. Takets skulpturer började man diskutera under byggnadstidens sista fas, då arbetet leddes av Jean de la Vallée, som 1656 övertagit det efter Justus Vingboons. Idén att placera skulpturer på taket av en byggnad kom närmast från Holland. Rådhuset i Amsterdam och flera andra samtida holländska byggnader har liknande arrangemang. Skulpturerna på taket skall berätta om byggnadens användning och syfte. I Rom finns praktfulla exempel på sådan utsmyckning, som inte är ovanlig i barockens arkitektur – Peterskyrkan, Lateranbasilikan och många andra kyrkor och palats. De triumfbågar som uppfördes i Stockholm för att hedra Kristina, Ulrika Eleonora och Karl XI var också dekorerade på detta sätt, som man kan se på plansch 1:29, 30, 31 i *Suecia antiqua*.

Jean de la Vallée föreslog att skulpturerna på taket skulle föreställa personifikationer av de dygder som adelsmännen i Riddarhuset borde eftersträva. Riddarhusdirektionen diskuterade skulpturernas utseende, och vid ett möte hösten 1659 visade Jean de la Vallée en bok som innehöll lämpliga bilder. Det måste ha varit någon av de ikonologiska handböcker som användes i konstnärssateljéerna – kanske rentav Cesare Ripas bok. Det beslöts att statyerna skulle "betyda ridderligh mandom, dygdh och ähra samt bokelige konster och Studier, efter som Ridder- och Adelskap igenom sådant förnämligast förwärfwas". Riddarhusdirektionens president Israel Lagerfeldt fick i uppdrag att formulera sentenser till inskriptionen på Riddarhuset. I de ritningar som Jean de la

Riddarhuset från norr. Handteckning av Erik Dahlbergh. Kungliga Biblioteket.

Programmet för utsmyckningen av Riddarhusets tak sammanfattas väl i orden ARTE ET MARTE (genom konstnärlig verksamhet och krigiska bedrifter), som står över ingångsportalen tillsammans med texten PALATIUM ORDINIS EQUESTRIS (Riddarståndets palats) och porträttreliefer av Mars och Minerva, krigets gud och lärdomens och konstkicklighetens gudinna. Inskriptionerna som löper runt

frisen har samma tema och har dessutom anknytning till den figur som är placerad ovanför respektive sentens.

Sydfasaden och nordfasaden har vardera tre figurer och tre sentenser. Husets bägge kortsidor har varsin sentens och varsin figur. Beteckningarna på statyerna finns angivna på Erik Dahlberghs tecknade förlagor till kopparsticken i Suecia antiqua et hodierna. Dahlberghs teckningar anses vara gjorda senast 1668.

Vallée inlämnade till 1660 års riksdag angav han riktlinjerna för symboliken i takets utsmyckning.

Takets skulpturer och inskriptionen som löper kring frisen arbetade man med samtidigt som taket färdigställdes och kläddes med koppar. Inskriptionen

blev först klar. I augusti 1661 kunde man börja hugga in bokstäverna. Vad statyerna beträffar förhandlade direktionen först med skulptören Faydherbe och därefter med mästern Jakob Albrecht Bildhuggare, men utan resultat. Man tog då kontakt med

Längst till vänster på sydfasaden står en figur i fotsid dräkt, med en bok och en lampa i vänster hand och en tupp vid sin sida. Det är *STUDIUM*, *Fliten*, *Lärdomshågen*. Sentensen under *Studium* lyder: *CONSILIO ATQUE SAPIENTIA* (Genom rådighet och vishet). Foto: sid 54–56 Francis Bruun. 1990. SSM.

Högst uppe på sydfasadens trekantiga fält, frontespis, står en kvinnofigur som i höger hand håller en lans och i vänster hand en liten *Minervastaty*. Hon föreställer *NOBILITAS*, *Adeln*. Under *Nobilitas* finner vi sentensen *CLARIS MAIORUM EXEMPLIS* (Efter förfädernas lysande föredöme).

den tyske bildhuggaren Heinrich Lichtenberg, en konstnär som Magnus Gabriel De la Gardie inkallat till Sverige. I december 1663 fick han betalt för de tre statyerna på Riddarhusets sydfasad. Sannolikt blev nordsidans figurer färdiga våren 1665. Samtliga sex skulpturer är utförda i gotländsk sandsten.

Jean Baptiste Dieussart, fransk skulptör, anlitas också av Magnus Gabriel De la Gardie. Dieussart var speciellt skicklig i att framställa skulpturer av bly, i regel målade ("stofferade"). 1667–1669 arbetade han vid Riddarhuset och utförde då de två blyskulpturer som står på östra och västra gavelns takås.

Övrig dekoration på Riddarhusets tak blev färdig snart därefter. Taket med hela sin utsmyckning var troligen fullt iordningställt hösten 1673.

Låt oss slå upp alltsammans i *Ripas Iconologia* och se om vi kan finna förklaringar till skulpturernas utseende och attribut.

STUDIUM (*Consilio atque sapientia*).

Riddarhusskulpturen motsvarar ganska väl *Ripas* anvisningar för *STUDIO*: en blek ung man (vår *Studium* har dock ett utpräglat kvinnligt utseende), enkelt klädd, sittande (vår *Studium* har väl fått resa sig för att göra de andra sällskap), med en öppen bok och en tänd lampa i vänster hand och i höger hand en penna. Bredvid *Studium* står en tupp.

Ripa förklarar *Studioms* utseende och attribut: han är ung därför att en ung människa bäst orkar med studiernas möda, blek därför att de som tycker om att studera inte drar sig för möda och ansträngning; han är enkelt klädd därför att den som efter-

Till höger om Nobilitas står en krigare med ett svärd i den högra handen och en lagerkrans i den vänstra. Han representerar VALOR, Tapperheten. Under Valor läser man sentensen ANIMIS ET FELICIBUS ARMIS (Genom mod och segerrika vapen).

På takåsen ovanför den västra gaveln står en kvinna med ett kors och en bok. Hon föreställer AMOR DEI, Kärleken till Gud. Texten på den västra gaveln lyder: DIVINO SINE NUMINE FAUSTUM EST NIHIL (Utan Guds makt är ingenting lyckosamt).

På den östra gavelns takås står en ung krigare som håller ett svärd lyftat. Det är AMOR PATRIAE, Fosterlandskärleken. Östgavelns text lyder: DULCE ET DECORUM EST PRO PATRIA MORI (Det är ljuvt och ärofullt att dö för fäderneslandet). Texten är en vers ur ett ode av den romerske skalden Horatius, den enda sentens som är ett citat och den enda som är på vers.

På nordfasaden står längst till vänster PRUDENTIA, Klokheten, en kvinna med Janushuvud (ett ansikte vänt framåt och ett vänt bakåt). Hon håller en pil och en spegel. Under Prudentia läser man: PRUDENTIA MURUS SACER NEC DECIDIT NEC PRODITUR (Klokheten är en helig mur som varken sviktar eller faller).

Högst uppe på nordfasadens frontespis står en mansfigur, en värdig äldre man med en krans på huvudet, riddarkedja kring halsen och en lans i höger hand. Han föreställer HONOR, Äran. Sentensen under Honor lyder: PER LABORES ITUR AD HONORES (Genom arbete når man ära).

Längst till höger står en Herculesfigur, endast iklädd lejonhud och lutande sig mot sin klubba. Han föreställer enligt Dahlberghs anteckningar FORTITUDO, Styrkan. Under Hercules står sentensen FORTITUDO CIVIUM PRAECIPUUM REGNI FIRMAMENTUM (Medborgarnas ståndaktiga mod är ett rikes bästa stöd).

Honor, Äran, har på sina bägge sidor en civil och en militär dygd, liksom Nobilitas på sydfasaden. Ära vinner man genom klokhet och mod.

strävar lärdom brukar vara anspråkslös; han läser uppmärksam i den öppna boken för att förvärva så mycket kunskaper som möjligt; pennan antyder att han genom att skriva vill bli ihågkommen av eftervärlden. Den tända lampan visar på hans flit – de som studerar förbrukar enligt Ripa mer olja än vin. Tuppen är uppmärksamhetens och vaksamhetens symbol.

Man hade kanske väntat sig SAPIENTIA (Visheten) i stället för Studium, eftersom detta ord ingår i sentensen under skulpturen. Begreppet SAPIENZA finns hos Ripa, och figuren påminner om Studium: en ung kvinna som håller en tänd fackla och en öppen bok. Men vår skulptur motsvarar allra bäst Studium, som ju också är Dahlberghs benämning.

NOBILITAS (Clarior maiorum exemplis).

Adeln, NOBILITAS, skall enligt Ripa vara klädd i högtidlig dräkt, hålla en lans i höger hand och en liten Minervabild i vänster hand. Vår Nobilitas motsvarar precis denna beskrivning. Lansen och Minervabilden syftar på att adelskap förvärfvas såväl genom krigiska bedrifter som genom lärdom. Men den lilla figuren minner också om den klassiska romerska seden att i fina familjer bevara bilder av förfäder. Ett stort antal sådana bilder garanterade att släkten var gammal och fin. Romerska ädlingar avbildades gärna med en lans och en liten staty.

VALOR (Animis et felicibus armis).

Ripa har flera förslag till hur VALORE, Tapperheten, kan avbildas. Han kan framställas som Hercules, naken med en lejonhud. Men en figur med detta utseende finns på Riddarhusets nordsida. Man har i

stället valt ett annat förslag: Valor är framställd som en romersk krigare med en lagerkrans i ena handen och ett svärd i den andra. Över axeln har han en lejonhud. Ripa föreslår en lagerkrans och en spira i höger hand; med vänster hand skall Valor stryka över manen på ett lejon som lutar sig mot honom. Så ser Valor ut på Le Pautres kopparstick i Suecia antiqua, plansch I:35.

PRUDENTIA (Prudentia murus sacer nec decidit nec proditur).

Ripa har flera alternativ för PRUDENZA, Klokheten. Ett av dem är detta: en kvinna som bär en gyllene hjälm med en krans av mullbärsblad. Hon har liksom den romerske guden Janus två ansikten, ett vänt framåt och ett vänt bakåt. Den gyllene hjälmen symboliserar klokhet och intelligens. Kransen av mullbärsblad kring hjälmen vill säga att en för-

nuftig människa utför alla handlingar välplanerat och omdömesgillt. Med Janusansiktet menas enligt Ripa att en verkligt klok person samtidigt betänker både vad som redan har skett och vad som kommer att ske i framtiden.

I vänster hand håller Prudentia en spegel, som representerar självkänndomen: man måste vara medveten om sina egna fel för att kunna styra sina handlingar förnuftigt. I höger hand håller hon en pil, kring vilken en fisk (echeneis eller remora, sugfisk) slingrar sig. Denna fisk, som ansågs kunna suga sig fast på fartyg och få dem att stanna även vid förlig vind, symboliserar eftertänksamheten. Det latinska ordet remora betyder även dröjsmål. Fisken kring pilen vill alltså säga att den kloke bör "skynda långsamt".

Allt detta stämmer mycket väl överens med vår

Prudenza, Klokheten. Ur Ripa, Ikonologia, Rom 1603.

Nobiltä, Adeln. Ur Ripa, Iconologia, Rom 1603.

Prudentia. Enligt Ripa kan hon dessutom som attribut ha en idisslande hjort, en annan symbol för eftertänksamheten.

HONOR (Per labores itur ad honores).

HONOR, Äran, följer väl ett av Ripas förslag till hur HONORE kan framställas: en man med vördnadsbjudande utseende. Han har en palmkrans på huvudet, guldkedja kring halsen och armringar av guld, lans i höger hand och sköld i vänster hand. Vår Honor har ingen sköld, men Honor på Le Pautres kopparstick av Riddarhuset från norr, plansch I:36 i Suecia antiqua, tycks ha en sådan. Halskedja och armringar av guld är gamla romerska hederstecken. Lansen och skölden är enligt Ripa attribut för "fortidens kungar" – det är Roms kungar som avses; fler hänvisningar ges till Roms kungasagor.

FORTITUDO (Fortitudo civium praecipuum regni firmamentum).

Till höger om Honor står en Herculesfigur som av Erik Dahlbergh kallas FORTITUDO, Styrkan. Hos Ripa avbildas Styrkan – FORTEZZA – på ett helt annat sätt: en kvinna med en lans och en kvist av ek i höger hand och en sköld på vänster arm. På Le Pautres kopparstick, plansch I:36 i Suecia antiqua, är figuren en kvinna med en lans och en kvist. Den bästa motsvarigheten till figuren på Dahlberghs teckning och till Riddarhusskulpturen finner man i ett närbesläktat begrepp, VIRTUS HEROICA, Hjältetemet. Att så snarlika dygder blandades ihop eller förväxlades är väl inte överraskande. En senare ikonologi, från 1700-talet, påpekar detta: "La Force est souvent prise pour la valeur ou la vertu héroïque", "Hercule est souvent pris pour un symbole de la force et de la valeur héroïque". Hjältetemet är personifierat som Hercules avbildad på traditionellt sätt: han är naken och bär en lejonhud över huvudet. Han stöder sig med höger hand mot sin klubba; vänster hand håller han bakom ryggen. I den handen kunde han annars ha hållit tre gyllene äpplen från Hesperidernas trädgårdar.

AMOR DEI (Divino sine numine faustum est nihil).

Begreppet Amor Dei, Kärleken till Gud, finner man inte hos Ripa. Men slår man upp FIDES CHRISTIANA, Den kristna tron, får man genast hjälp. Ripas FEDE CHRISTIANA kan framställas som en ung kvinna som i höger hand håller en bok och ett kors medan hon håller vänster hand vid örat – det är både genom att lyssna och genom att läsa som man förvärvar kunskaper i den sanna tron. Vår Fides Christiana håller ett kors i höger hand och i vänster hand en bok som hon uppmärksam läser i.

AMOR PATRIAE (Dulce et decorum est pro patria mori).

Amor Patriae, Fosterlandskärleken, är en ung krigare som i höger hand håller ett svärd lyftat. I vänster hand håller han ett kärl ur vilket lågor slår upp. På Erik Dahlberghs teckning ser han också ut på detta sätt. Hos Ripa finner man ingen förebild till denna figur. Hans personifikation av AMORE DELLA PATRIA är en ung krigare som håller en krans i varje hand. Det är anmärkningsvärt att Amor Patriae faktiskt framställs just så på Le Pautres båda Sueciastick av Riddarhuset, plansch I:35, 36. Utformningen av Amor Patriae var uppenbarligen fortfarande under diskussion när sticken gjordes, likaså figurernas placering; på det ena kopparsticket, Riddarhuset från norr, har Amor Dei och Amor Patriae till och med bytt plats med varandra.

Den unge krigaren med svärdet i handen passar onekligen bättre ihop med Horatius' ord nedanför figuren än ynglingen med två kransar skulle ha gjort. De la Vallée hade egentligen tänkt sig att de bägge skulpturerna skulle stå på varsin sida om det antika offeraltaret mitt på takåsen och vara vända mot söder. Erik Dahlbergh placerar dem så på sina teckningar, och på kopparsticken i Suecia antiqua är de också vända så. Med den placering de sedan fick har de fått närmare anknytning till sentenserna på gavlarna.

Över huvud taget är Riddarhuset framställt i Suecia antiqua så som det var planerat att bli men aldrig blev. De stora flyglarna mot Riddarhustorget blev aldrig uppförda, och de fristående flyglarna mot Mälarsidan kom till långt senare och fick en betydligt mer anspråkslös utformning.

De sex sandstensskulpturerna på Riddarhusets tak kom att under seklernas lopp nötas och frätas sönder allt mer. Vid den stora Riddarhusrestaureeringen 1899–1904, som leddes av Isak Gustaf Clason, ansåg man att de var i så dåligt skick att det inte lönade sig att försöka reparera dem ytterligare. I stället ersattes de med nygjorda kopior.

Skulpturerna på Riddarhusets tak ger goda exempel på 1600-talsmänniskans förtjusning i allegorier och lärda inventioner. Ingen annan svensk byggnad är ett så praktfullt monument över stormaktstidens anda och tänkesätt. Ragnar Josephson bedömer riddarhustaket på följande sätt: "Taket tjänar till tribun för ett stort mytologiskt–allegoriskt upptåg, framställande en riddersmans alla dygder. Den svenska stormaktsandan har här manifesterat sig storstilat och pompöst, och det svenska Riddarhuset har därigenom blivit den holländska barock-klassicismens mest glansfulla byggnad."

KÄLLOR

- Baudoin J: *Iconologie ou explication nouvelle...* Tirée des *Recherches & des figures de Cesar Ripa, Moralisées* par I Baudoin. Paris 1644. (KB:s ex. RAR)
- Dahlbergh E: *Suecia antiqua et hodierna*. Med förord av Erik Vennberg. Stockholm 1924.
- Dahlbergh E: *Teckningarna till Suecia antiqua et hodierna*. 1. Stockholm. Red.: Sigurd Wallin. Textförf: Göran Axel-Nilsson. Stockholm 1963.
- Lacombe de Prezel H: *Dictionnaire iconologique ou introduction a la connoissance...* Paris 1779 (KB:s ex RAR)

- Ripa C: *Iconologia overo Descrittione di diversi Imagini...* Rom 1603. (KB:s ex. RAR)
- Ripa C: *Iconologia di Cesare Ripa Perugino...* Siena 1613. (KB:s ex RAR)
- Ripa C: *Della piu che novissima Iconologia di Cesare Ripa Perugino...* Padova 1630. (KB:s ex RAR)
- Silfverstolpe G M: *Riddarhuspalatset*. I: *Sveriges Riddarhus, Ridderskapet och adeln och dess riddarhus*. Under red av Carl Hallendorff. Stockholm 1926.